

Эканамічная тэрміналогія як аб'ект даследавання ў сучасным беларускім мовазнаўстве

К.С.УСОВІЧ

Агульнавядома, што эканамічная і наогул уся навукова-тэхнічная тэрміналогія адносяцца да навуковай мовы. У сувязі з тым, што гэта тэрміналогія выкарыстоўваецца не толькі ў навуцы, не толькі з'яўляецца асноўным элементам навуковай мовы, але і ўсёй мовы, якая абслугоўвае матэрыяльныя і духоўныя адносіны людзей, то гэта тэрміналогія з'яўляецца адначасова і наогул тэрміналогіяй (лічым, што навукова-тэхнічная або навуковая тэрміналогія — недастаткова поўны, а таму і няправільны тэрмін. Тэрміналогія выкарыстоўваецца не толькі ў навуцы, не толькі ў тэхніцы, а і ва ўсёй, як мы сцвярджалі, матэрыяльна-вытворчай і нават духоўнай дзейнасці людзей. Таму самым абагульняючым тэрмінам павінен быць наступны: тэрміналогія).

У сваёй працы мы і будзем карыстацца гэтым тэрмінам, калі размова будзе ісці пра ўсю тэрміналогію ў цэлым. Ва ўсіх астатніх выпадках будзем ужываць адпаведныя родавідавыя азначэнні.

Тэрміналогіі, вядома, уласцівы тыя ж самыя галоўныя, сутнасныя якасці і функцыі, што і агульналітаратурнай, і народна-дыялектнай лексіцы, усёй мове, — быць сродкам абазначэння і адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці ў чалавечай свядомасці, інструментам мыслення, пазнання і зносін, вытворчай, працоўнай дзейнасці людзей. Гэта «не асобныя словы, а толькі словы «ў асобай функцыі» [3,137]. Яны выконваюць тыя ж функцыі камунікацыі, што і звычайная лексіка і ўся мова, г. зн. функцыі «паведамлення, сувязі і зносін людзей адзін з адным, перадачы зместу думак слухачам, суб'яднакам, чытачам» [2,253]. Любы тэрмін, у тым ліку і навуковы, — гэта «слова ці сукупнасць слоў, якімі абазначаецца ў межах пэўнай навукі (ці іншай сферы дзейнасці людзей. – К.У.) адзін-адзіны прадмет (альбо адзіная сукупнасць прадметаў), даследуемы дадзенай навукай» [2,376], ці выкарыстоўваемы ў іншай сферы дзейнасці.

У сувязі з тым, што агульналітаратурная і навуковая мова ў навуцы, у тым ліку і эканамічнай, з'яўляецца адной з самых важных умоў, інструментаў яе развіцця, што яна павінна «забяспечыць яснасць, дакладнасць, недвухсэнсоўнасць, лагічнасць і доказнасць выкладу, узаўяўляльнасць выкладаемых эксперыментальных навуковых вынікаў іншымі вучонымі, паўнату інфармацыі і г.д.» [1, 260], навуковая мова і канкрэтная тэрміналогія здаўна прыцягваюць інтарэс усё большай колькасці даследчыкаў, якія імкнуцца ўнесці свой уклад у развіццё і ўдасканаленне мовы і тэрміналогіі з тым, каб апошнія паўней і аператыўней абслугоўвалі навукова-тэхнічны і эканамічны прагрэс народаў. Мова ж многіх іншых, у тым ліку і важнейшых сфер дзейнасці людзей, дасюль яшчэ не стала аб'ектам даследавання мовазнаўцаў і вучоных іншых напрамкаў (у першую чаргу гэта датычыць мовы вытворча-эканамічнай дзейнасці, фізічнай, хімічнай, матэматычнай навук, астраноміі, біялогіі...).

Імкнучыся ў даступнай нам ступені таксама павялічыць ролю навуковай мовы і эканамічнай тэрміналогіі ў развіцці матэрыяльнай вытворчасці і эканамічнай навукі, мы, у сваю чаргу, даследавалі шматлікія бібліяграфічныя даведнікі, зборнікі навуковых канферэнцый, артыкулаў, калектыўныя і індывідуальныя манаграфіі і выбралі эканамічныя і слоўнікі сумежных з эканомікай навук (143 назвы), манаграфіі, зборнікі і артыкулы на гэтую ж тэму (1875 адзінак), якія апублікаваны ў рускім, украінскім і беларускім мовазнаўстве. У сувязі з большай даступнасцю беларускіх публікацый яны вывучаны ў азначаным плане найбольш поўна. Гэтая праца выканана намі ў разліку яшчэ і на тое, каб стварыць беларускім і ўсім усходнеславянскім мовазнаўцам і эканамістам, якія займаюцца навуковым даследаваннем, развіццём і ўдасканаленнем эканамічнай тэрміналогіі, дадатковыя зручнасці

ў гэтай працы, прадаставіць у іх распараджэнне як мага больш гатовых даследаванняў, эканоміць іх час і інтэлектуальную энергію, якія марнуюцца на пошукі навуковай літаратуры, для больш якаснай і аб'ёмнай даследчыцкай і практычнай работы.

Нашы матэрыялы паказалі, што, нягледзячы на незвычайна вялікую важнасць і ролю навукова-тэхнічнай тэрміналогіі ў навуковай і матэрыяльна-вытворчай дзейнасці людзей, мовазнаўства і эканамічная навука ўдзяляюць ёй незаслужана малую ўвагу. Асабліва моцна датычыць гэта беларускай эканамічнай навукі. Адзіным укладам яе ў развіццё эканамічнай тэрміналогіі беларускай мовы з'яўляецца выданне некалькіх слоўнікаў (тлумачальных і перакладных).

У беларускім мовазнаўстве з агульнатэрміналагічных і сумежных з эканомікай даследаванняў (юрыдычнай, грамадска-палітычнай, сацыяльна-палітычнай і сацыяльна-эканамічнай тэрміналогіяй) заўважана аўтарам каля чатырохсот пяцідзiesiąці прац, сярод якіх па чыста эканамічнай тэрміналогіі налічваецца каля ста пяцідзiesiąці даследаванняў. Для параўнання варта прыгадаць, што ў рускім мовазнаўстве аналагічных прац заўважана аўтарам больш паўтары тысячы. Тут апублікавана па рускай навукова-тэхнічнай (агульнатэрміналагічнага плану) і чыста эканамічнай тэрміналогіі 1211 кніг і артыкулаў (у асноўным выдадзеных да 1990 г., паколькі пасля гэтага года навуковыя працы з Расіі даходзяць да Беларусі далёка не ўсе).

Наяўныя мовазнаўчыя працы па эканамічнай, агульнанавуковай і сумежнай з эканамічнай тэрміналогіях далі магчымасць вылучыць 190 важнейшых тэм, сярод якіх у першую чаргу варта назваць наступныя: агульныя праблемы тэрмінасістэм (100 прац), гісторыя беларускіх і іншамоўных тэрміналогій і тэрмінаў (244), інтэрнацыяналізацыя ў тэрміналогіі (89), сумежныя з эканамічнай тэрміналогіяй (240), лексіка і тэрміналогія (100), лексікаграфія і тэрмінаграфія (255), методыка і метадалогія тэрмінатворчасці (60), нармалізацыя і нарматыўнасць тэрміналогіі (64), развіццё тэрміналогіі і мовы (80), распрацоўка навукова-тэхнічнай тэрміналогіі (83), семантыка мовы, лексікі ў тэрміналогіі (204), сістэмнасць мовы і тэрміналогіі, іх сістэмныя ўзаемаадносіны (61), слова- і тэрмінаўтварэнне (130), стандартызацыя (53), структура тэрміналогіі (62), сумежныя (з эканамічнай) сістэмы і паняцці (111), сутнасць і функцыі тэрмінаў і тэрмінасістэм (85), тэорыі, тэарэтычныя праблемы і падыходы да развіцця мовы і тэрміналогіі, іх каштоўнасць (61), удасканаленне, сістэматызацыя і ўпарадкаванне тэрміналогіі (70), утварэнне тэрмінаў і тэрміналогій (108), фарміраванне і ўдасканаленне тэрміналогіі (89).

Шмат каштоўных праблем тэрміналогіі неапраўдана мала закранаецца мовазнаўцамі: абрэвіяцыя (10), аб'ектыўнапрыродная і грамадская абумоўленасць мовы і тэрміналогіі (4), аб'яднанне намаганняў тэрмінолагаў свету (1), агульнанавуковая тэрміналогія (8), аманімія (6), антанімія (2), асаблівасці і спецыфіка тэрмінаў, іх развіцця і фарміравання (32), аўтаматызацыя ў лінгвістычнай тэрмінатворчасці (24), вызначальная роля аб'ектыўнай рэчаіснасці і грамадства ў развіцці агульналітаратурнай мовы, навуковай мовы, тэрміналогіі (1), вытворнасць тэрмінаў (2), дзеепрыметнікі ў навукова-тэхнічнай мове і тэрміналогіі (24), дакладнасць, канкрэтнасць тэрміна (5), заканамернасці і законы ў мове і тэрміналогіі (21), абагульненне замежнага вопыту тэрмінатворчасці (18), ідэальнае ў мове і ідэальная мова (3), калькаванне ў тэрміналогіі (10), кароткія формы і варыянты тэрмінаў (8), кіраванне і каардынацыя тэрмінатворчасці (21), міжнароднае значэнне тэрміналогіі і тэрмінатворчасці (17), наватарства ў тэрмінатворчасці і яго суадносіны з традыцыяй (10), навукова-тэхнічны прагрэс і мова, тэрміналогія (11), напрамкі і тэндэнцыі развіцця тэрміналогіі (31), новыя тэрміны і новае ў тэрмінах (4), перадавы вопыт тэрмінатворчасці і абмен ім (18), планамернасць, мэтанакіраванасць і свядомы характар фарміравання і ўдасканалення тэрміналогіі (10), псіхалогія, псіхалінгвістыка і тэрміналогія (10), роля агульналітаратурнай мовы і лексікі ў развіцці навукова-тэхнічнай мовы і тэрміналогіі (7), роля і месца навукова-тэхнічнай рэвалюцыі ў развіцці навукова-тэхнічнай тэрміналогіі і роля апошняй у развіцці мовы (13), роля і месца тэрміналогіі і мовы ў жыцці і развіцці грамадства (16), састаўныя тэрміны (14), скарачэнне тэрмінаў і яго праблемы (8), складаныя і складанаскарочаныя

тэрміны (15), узрастанне ролі навукова-тэхнічнай тэрміналогіі і мовы (3), уніфікацыя і універсальні ў тэрміналогіі (16), эканомія і экспрэсіўнасць у тэрміналогіі і іх віды (45).

Зусім не выяўлена даследаванняў па праблемах супрацоўніцтва лінгвістаў і навукова-тэхнічных спецыялістаў па фарміраванні і ўдасканаленні тэрміналогіі, стварэнні гарантаванай дзяржавай мэтанакіраванай праграмы, вызначэння важнейшых і першачарговых задач у тэрэтычным даследаванні і практычным ажыццяўленні навуковых праграм.

Самым прыкрым трэба прызнаць, што дасюль у нашых абагульняючых працах не даецца комплекснай тэматычнай класіфікацыі ўсёй тэрміналогіі. Менавіта па гэтай прычыне адны і тыя ж семантычныя пласты тэрміналогіі называюцца па-рознаму, кожны з нешматлікіх даследчыкаў, якія гэтым займаюцца, вылучае ізаляваную колькасць тэматычных груп, часта робіць гэта на падставе суб'ектыўных поглядаў. Няма агульнапрызнанага крытэрыя і па той жа прычыне, што не рабіліся спробы лагічна-абагульняючага аналізу ўсёй сукупнасці тэрміналогіі. Такога тыпу вылучана толькі тэрміналогія палітычная, грамадазнаўчая, грамадска-палітычная.

З агульнаэканамічнай тэрміналогіі вылучаны палітэканамічная, бухгалтарская, эканамічная, сацыяльна-эканамічная, гандлёвая, крэдытна-фінансавая. Як самастойныя, не ўваходзячыя ў эканамічную тэрміналогію, падаюцца водна-транспартная (С.М. Аніськова), жывёлагадоўчая (В.В. Шур), сельскагаспадарчая (Н.М. Граковіч, Э.П. Груцо, У.В. Люшцік), нафта-газдабываючая (У.В. Люшцік), тэхніка-вытворчая (А.Ф. Гаранаў), папераробчая (С. Запрудскі), аўтамабілебудаўнічая (В.Г. Захарава), аўтамабільнага транспарту (Л.М. Мінакова), машынабудаўнічая (В.Г. Захарава), аграрна-тэхнічная (Т. М. Капусціч), прамыслова-тэхнічная (Т.В.Капайко), прамыслова-вытворчая (І. Кузменка, С. Паўлюк, В. Лупачоў), вытворча-прафесійная (У.Д. Сухан, І.В. Шадурскі), гаспадарча-зямельная (Л.А. Кацапаў), лесагаспадарчая (Р.В. Місюк), лясная рамесніцкая (У.Д. Кніга), чыгуначнага транспарту (Л.Л. Плыгаўка), будаўнічая і домабудаўнічая (У.А. Сарока), дзелавая (С.Серада), землеўладкавальная (Я. Стапановіч, В. Ф. Дудко, Г. В. Дудко, О.П. Зяньковіч), транспартных сродкаў (У.Д. Старычонак), тэхнічная (Тэхнічная тэрміналогія. – Мінск, 1932. – Вып. 1. – 262 с.), земляробчая і раслінаводчая (Г. Усціновіч, С.С. Барсукоў, А.С. Лаўшук, М.В. Машчанка), садова-агародніцкая (І.В. Шадурскі) тэрміналогіі.

Усе яны, па-першае, абазначаюць і адлюстроўваюць у нашай свядомасці працоўныя ўзаемаадносіны, працоўную дзейнасць людзей па стварэнню жыццёва неабходных матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, што ў цэлым называецца эканомікай. Па-другое, як ужо адзначана, з назваў гэтых тэматычных груп вынікае, што тут не відаць строгай сістэмы і не вызначаецца адзіны крытэрыі, яны вылучаны з розных пунктаў погляду.

Вядома, што грунтоўнасць і ўсебаковая даследаваннасць якой-небудзь тэмы – гэта вывучанасць і вырашанасць усяго комплексу яе праблем, якіх велізарнае мноства. Каб іх вырашыць, патрэбна аб'яднаць намаганні ўсіх мовазнаўцаў нашай рэспублікі і выдзеліць для гэтага не адзін год, калі не дзесятак. А гэта, безумоўна, немагчыма таму, што ўсе мовазнаўцы не могуць заняцца адной-адзінай праблемай. Трэба паступова рашаць увесь комплекс праблем беларускай мовы, ніводная з якіх не можа чакаць, пакуль да яе прыйдзе чарга.

Большасці навуковых даследаванняў беларускага мовазнаўства па навукова-тэхнічнай, асабліва эканамічнай тэрміналогіі ўласцівы прыкладны, несістэматычны і нефундаментальны характар. Многія даследчыкі звяртаюцца да праблемы тэрміналогіі як бы наскокам, выхопліваюць вельмі дробныя і “не робячыя надвор'я” для тэрміналогіі пытання. Да таго ж даследаванні гэтых дробных праблем не даводзіцца да канца, не мае працягу. Так, са 190 даследчыкаў толькі 20-25 можна назваць тэрмінолагамі, якія навукова-тэрміналагічнай дзейнасцю займаюцца ці займаліся стала і на поўным сур'ёзе. Да іх у першую чаргу належыць аднесці Л. А. Антанюк, А. І. Падлужнага, В. П. Краснея, В. К. Шчэрбіна, А. М. Бульку, Н. І. Гілевіч, В. Г. Захарава, Т. М. Казачэнка, Т. В. Капайко, А. І. Кісялеўскага, Г. І. Кулеш, У. В. Люшціка, М. Р. Прыгодзіча, А. І. Равуцкага, А. А. Станкевіч, П. У. Сцяцко, І. В. Шадурскага, Я. Х. Юрэвіч, А. І. Яновіч.

Праўда, сярод большасці даследчыкаў знаходзяцца і тыя, якія зусім нядаўна ступілі на гэты цяжкі і не ўсыпаны кветкамі шлях. Менавіта ім давядзецца вынесці самую вялікую нагрузку, бо тэрмінатворчая і даследчыцкая праца па-сапраўднаму яшчэ, на нашу думку, не пачалася галоўным чынам у сувязі з тым, што беларускамоўная навуковая тэрміналогія практычным жыццём і большасцю народа амаль не запатрабавана.

Прыемна ўсведамляць, што вялікі атрад тэрмінолагаў-даследчыкаў падабраўся ў Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Ф. Скарыны. Гэта А.А. Станкевіч, загадчык кафедры беларускай мовы, І. М. Акулаў, С. М. Аніськова, А. М. Воінава, В.А. Ляшчынская, Л. М. Мінакова, А. М. Палуян, Д. Д. Паўлавец, В. У. Пугачова, В. Ф. Сеніна і аўтар гэтых радкоў..

У заўважаных і вывучаных аўтарам тэрміналагічных даследаваннях беларускага мовазнаўства найбольш даследавана правазнаўчая, грамадска-палітычная, лінгвістычная, батанічная тэрміналогіі. Так, правазнаўчую тэрміналогію даследавалі Т. Алёхіна («Ключавыя тэрміны права ў прадмовах Льва Сапегі да Статута Вялікага княства літоўскага»), Г.Ф. Вештарт («Дзееспрыметнікі ў мове законаў», «Лексіка-семантычныя асаблівасці мовы законаў»), В.Ф. Шалькевіч («Гісторыя палітычнай і прававой думкі Беларусі»), М. Грэдынгер (Пераклад правазнаўчых тэрмінаў з адной мовы на другую), М. Гуткоўскі («Беларуская праўная тэрміналогія», 1927 г.), У.М. Лазоўскі («Прававая тэрміналогія ў старабеларускай мове»), С.А. Падокшын і С.Ф. Сокал («Палітычная і прававая думка Беларусі XV-XVII стст.).

Грамадска-палітычную тэрміналогію даследавалі А.М. Булыка («Грамадска-палітычная лексіка лацінскага паходжання ў старабеларускай мове»), С.В. Віннік («Некаторыя пытанні супастаўляльнага даследавання грамадска-палітычнай лексікі...»), В.Ф. Шалькевіч (вышэй названы твор), М.В. Дабрыян («Словаўтваральная характарыстыка беларускай грамадска-палітычнай лексікі XIX ст.», «Шляхі фарміравання беларускай грамадска-палітычнай лексікі XIX ст.»), А.А. Дзячэня («Катэгарыяльна-семантычныя асаблівасці грамадска-палітычнай тэрміналогіі»), І.І. Карпуць («Сучасная грамадска-палітычная тэрміналогія беларускай мовы і нацыянальнае адраджэнне»), Н.П. Колас («Складаныя тэрміны ў беларускай грамадска-палітычнай тэрміналогіі», «Суфіксальнае словаўтварэнне грамадска-палітычных тэрмінаў...»), В.Ф. Крыўчык («Лексіка беларускіх пісьмовых помнікаў XVI ст., адлюстроўваючая сацыяльна-эканамічнае і грамадска-палітычнае становішча насельніцтва»). Выдадзены і грунтоўны слоўнік гэтай тэрміналогіі пад рэд. М.В. Бірылы і М.Р. Судніка.

Тут пастаўлены і часткова вырашаны наступныя пытанні грамадска-палітычнай тэрміналогіі: вылучана і ахарактарызавана толькі *лексіка* грэка-лацінскага паходжання і не ўсёй, а толькі старабеларускай мовы, толькі некаторыя пытанні супастаўляльнага даследавання грамадска-палітычнай *лексікі*, яе роля і развіццё ў гісторыі палітычнай і прававой думкі Беларусі, зроблена толькі словаўтваральная і толькі характарыстыка, а не поўнае даследаванне не ўсёй тэрміналогіі і не ўсяго перыяду, а толькі лексікі XIX стагоддзя; шляхі яе фарміравання толькі гэтага перыяду і толькі катэгарыяльна-семантычныя асаблівасці грамадска-палітычнай тэрміналогіі, канкрэтны масіў сучаснай тэрміналогіі гэтага тыпу толькі ў сувязі з нацыянальным адраджэннем, і пры тым такім, як яго разумее сама аўтар; разгледжаны асобны ракурс некаторай часткі складаных тэрмінаў, іх толькі суфіксальнае словаўтварэнне, таксама толькі адзін аспект *лексікі* гэтага тыпу ў беларускіх пісьмовых помніках XVI ст., а не ўсе аспекты не ўсёй грамадска-палітычнай тэрміналогіі і не ўсяго перыяду развіцця беларускай мовы.

З гэтага відаць, што часткова вырашаны 10-20 аспектаў некаторай часткі грамадска-палітычнай тэрміналогіі. А іх жа непараўнальна больш.

Лінгвістычная тэрміналогія не толькі больш-менш поўна даследавана, але і выдадзена ў слоўніках (глядзіце: Сцяцко П.У. Родная мова – мова навукі [Праблемы нармавання лінгвістычнай тэрміналогіі], Шкраба І.Р. Мовазнаўчыя тэрміны ў аспекце сінанімічных адносін, Гвоздовіч Г.А. Истоки, структура и функционирование грамматических терминов

русского и белорусского языков). Батанічная тэрміналогія даследавалася А.І. Кісялеўскім, У. Кашчанка, А.М. Лапкоўскай і інш.

Толькі пастаўлены і часткова вырашаны асобныя праблемы наступных відаў незканамічнай тэрміналогіі: ландшафтнай тэрміналогіі, прыродазнаўчай, публіцыстычнай, урбанімічнай, медыцынскай, анатамічнай, фізічнай, інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі, канцылярскай, метралагічнай, землеўладкавальнай, кнігазнаўчай, сацыялагічнай, лагічнай, палітычнай, грамадазнаўчай, культуразнаўчай, тэмпаральнай. Дарэчы, і ў дадзеным тэматычным падзеле не прасочваецца яго адзіны крытэрыі, агульны пункт погляду.

А ў іншых тэматычных пластах і такое кола праблем не даследавана.

Усё гэта сказана не ў якасці папроку названым даследчыкам, для чаго няма ніякіх падстаў (іх даследаванні, наадварот, уваходзяць у залаты фонд беларускага мовазнаўства), а толькі каб наглядна прадэманстраваць, які велізарны аб'ём работы ўсім беларускім мовазнаўцам трэба выканаць, каб грунтоўна вывучыць і даследаваць толькі адну грамадска-палітычную тэрміналогію. Між тым як тэрміналогія складаецца з мноства тэматычных груп. А беларуская мова поруч з тэрмінамі ўключае і іншыя разрады слоў, складаецца з іншых элементаў.

Некаторая ступень грунтоўнасці, пра якую гаварылася крыху вышэй, тлумачыцца не ўсебаковасцю даследавання названых там відаў тэрміналогіі, а параўнальна большай колькасцю навуковых артыкулаў, даследаваных аспектаў. Грунтоўнасці і паўнаты даследаванняў у прамым разуменні гэтых слоў і там няма. Узяць хоць бы самую характэрную ва ўсіх гэтых адносінах грамадска-палітычную тэрміналогію. Там прадстаўлена 8 аўтараў, 10 артыкулаў і 1 слоўнік. Апошні сапраўды паказвае грунтоўны падыход мовазнаўцаў да грамадска-палітычнай тэрміналогіі. Але гэта толькі вычлененне яе з усёй тэрміналогіі, гэта толькі яе, так сказаць, інвентарызацыя.

У рускім, а часткова і ва ўкраінскім мовазнаўстве заўважаны яшчэ хоць адзінкавыя, а ў некаторых выпадках і шматлікія працы па такіх відах тэрміналогіі, як агульная, анатамічная, астранамічная, бібліятэчная, біялагічная і біягенацэналагічная, ваенная і ваенна-статутная, вылічальнай тэхнікі, гістарычная, грамадская, касмічная, кінематаграфічная, лінгвакраіназнаўчая, масавакамунікацыйная, мастацтвазнаўчая, матэматычнай логікі, медыка-біялагічнай інфармацыі, медыцынская, публіцыстычная, радыё і кіно, радыёфізічная, сацыяльнай лінгвістыкі, тэорыі сістэм, філасофская і этнаграфічная.

У беларускім мовазнаўстве, як і ў рускім, даследуюцца па якой-небудзь адной, дзвюх-трох і больш праблемах наступныя тэматычныя групы: арыфметычная, батанічная, грамадазнаўчая, грамадска-палітычная, захаванне культурнага набытку, інфарматыкі, кнігазнаўчая, культуралагічная, лагічная (філасофская), ландшафтная, матэматычная, медыцынскай вірусалогіі, мовазнаўчая (лінгвістычная, граматычная), палітычная, паліталагічная, правазнаўчая (юрыдычная), прыродазнаўчая, сацыяльная, фізічная і тэмпаральная.

У назвах вялікай колькасці навуковых прац не адлюстравана тэматычная група эканамічнай тэрміналогіі. У іх тэрміналогія называецца некалькімі тэрмінамі: навукова-тэхнічная, навуковая тэрміналогія, тэхнічная. І такія працы складаюць пераважную большасць.

З пералічаных тэматычных груп незканамічнай тэрміналогіі відаць, што іх падзел таксама адбываецца на падставе сфер дзейнасці чалавецтва, якія яны абазначаюць. Але часта гэтыя сферы не маюць рэзкіх граніц размежавання, таму і тэмы як бы непрыкметна пераходзяць адна ў другую, як бы маюць сваёй перадумовай іншыя. Так, у юрыдычную ўваходзіць тэрміналогія і практыкі, і навукі. Тое ж можна сказаць і пра многія іншыя, напрыклад, пра этнаграфічную, радыёфізічную, медыцынскую, культуралагічную, кнігазнаўчую, ваенную і іншыя. Ёсць як бы чыста навуковыя тэмы – анатамічная тэрміналогія, гістарычная, лагічная (філасофская), лінгвістычная (мовазнаўчая, граматычная), матэматычная, прыродазнаўчая, тэорыі сістэм, фізічная.

Але ёсць тэмы, вылучаныя як бы не з поўнай доляй абагульнення, абстракцыі, а вельмі канкрэтна, дробна: *назвы раслін, назвы жывёл*; нават з некаторым адценнем штучнасці, надуманасці: *захавання культурнага набытку, навукова-тэрміналагічная*.

Некаторыя з тэм вылучаны не на падставе сфер дзейнасці чалавека, а як бы зыходзячы з катэгорый матэрыі: часавая тэрміналогія, рэчыўная.

Асноўную частку ўсіх тэматычных груп (прыкладна 130) можна аднесці да эканамічнай прама ці ўскосна. З усёй колькасці груп названай катэгорыі прама эканамічныя групы тэрмінаў складаюць прыкладна семдзесят працэнтаў, да ўскосна эканамічных адносяцца астатнія 30%. Апошняя доля груп – самастойныя тэматычныя пласты, што так ці інакш абазначаюць паняцці чалавечай дзейнасці, звязаныя з эканомікай або заснаваныя на ёй. Гэта тэрміналогія ваенная, вылічальнай тэхнікі, географічная, геалагічная, гістарычная, грамадазнаўчая, грамадска-палітычная, інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі, касмічная, кінематаграфічная, культуралагічная, ландшафтная, ландшафтнай экалогіі (геаэкалогіі), масавакамунікацыйная, матэматычная, медыцынская, навукова-тэхнічная, палітычная, паліталагічная¹, правазнаўчая (юрыдычная), прыродазнаўчая, прыродазнаўча-навуковая¹, радыёфізічная, сацыяльна-палітычная, сацыяльная, фізічная, філасофская, этнаграфічная.

Як ужо адзначалася, няма адзінага крытэрыя, на падставе якога выдзяляюцца тэматычныя падгрупы эканамічнай тэрміналогіі. Таму назвы іх знаходзяцца як бы ў хаатычным стане.

Тым не менш нам, як здаецца, іх удалося прывесці ў больш-менш здавальняючую сістэму. Самая шматлікай з'яўляецца першая група, якую можна было б назваць «**Віды вытворчасці**». Сюды ўваходзіць тэрміналогія **сельскагаспадарчай вытворчасці**, да якой адносяцца такія названыя аўтарамі адпаведных артыкулаў ці слоўнікаў тэрміналогіі, як аграпрамысловая, аграрнай эканомікі, аграрна-тэхнічная, буракацукровая, ганчарная, глебазнаўчая, жывёлагадоўчая, землеўладкавальная, земляробчая, назвы землеўладанняў, лесаводчая, лесагаспадарчая, назвы гаспадарчых зямель, назвы гатункаў бульбы, пчалаводчая, раслінаводчая, садова-агародніцкая, сельскагаспадарчая; **тэрміналогія прамысловай вытворчасці**: аўтамабілебудаўнічая, будаўнічая, вырабу металаў, вытворчая, горнай справы, горнаметалургічная, эканомікі вытворчасці, ліцейнай вытворчасці, машынабудаўнічая, машынарамонтнай вытворчасці, медыкатэхнічнай, металургічнай, нафта-газаздабываючай вытворчасці, папераробчая, прамысловая, прамысловай вытворчасці, ракетнай тэхнікі і касманаўтыкі, тэкстыльная, фабрычная, хімічная, шахцёрская, электратэхнічная. Як бачым, прамысловая тэрміналогія ўтрымлівае агульна-прамысловыя тэрміны (вытворчая, прамысловай вытворчасці, прамысловая, эканомікі вытворчасці) і правільна вылучаныя ў адпаведнасці з відамі прамысловасці, хоць і маючыя па некалькі назваў адной тэмы: вытворчасці металаў, горнаметалургічная, ліцейнай вытворчасці, металургічная; машынабудаўнічая, машынарамонтнай вытворчасці; медыка-тэхнічная; нафтагазаздабываючая; папераробчая; ракетнай тэхнікі і касманаўтыкі; тэкстыльная; хімічная; шахцёрская; горнай справы; электратэхнічная і адну назву не па віду апрацоўваемай ці выпускаемай прадукцыі, а па тыпу прадпрыемства: фабрычная; **транспартная тэрміналогія**: аўтамабілетранспартная, аўтамабільная, транспартная, чыгуначнага транспарту, воднага транспарту; 2) тэрміналогія перыяду, які папярэднічаў прамысловасці, **перадпрамысловая**: народнага ткацтва, народных промыслаў, пlyingагонная, прадзення, рамесна-прамысловая; цяслярская; тэрміналогія, якую можна толькі ўмоўна аднесці да найменняў відаў вытворчасці: дзелавая, маркетынгавая, прадпрымальніцкая, спажывецкай кааперацыі, спецыфічна-вытворчая.

Трэцяй вялікай групай эканамічнай тэрміналогіі з'яўляюцца **найменні відаў, спосабаў і прыёмаў кіравання эканамічнай вытворчасцю**. Яны ўмоўна падзяляюцца намі на дзве падгрупы: а) агульная арганізацыйна-вытворчая тэрміналогія: арганізацыя і кіраванне вытворчасцю, кіраванне ў спажывецкай кааперацыі, кібернетычная, кіраванне; б) тры групы

¹ Апошнія дзве, вядома, – розныя, хоць і блізкія, назвы адной і той жа тэрміналогіі.

прыёмаў, метадаў ў тыпаў кіравання эканомікай: 1) гандлёва-рыначны механізм: гандлёва-эканамічная тэрміналогія, гандлёвая, знешнегандлёвай і знешнеэканамічнай, камерцыйная, рыначнай эканомікі; 2) фінансава-крэдытны: банкаўская тэрміналогія, валютна-крэдытная, валютна-фінансавая, валютная, фінансава-крэдытная, крэдытна-фінансавая, падаткаў і пошлін. Як відаць з назваў тэм, тут таксама няма закончанай стройнай сістэмы з-за адсутнасці адзінага крытэрыя аналізу; 3) розныя іншыя віды, прыёмы, метады і сродкі кіравання: бухгалтарская тэрміналогія, бухгалтарскага ўліку і аўдыту, матэматыка-эканамічная, і тут жа: эканоміка-матэматычная, метралагічных сродкаў, метрычных адзінак, правазнаўча-эканамічная, юрыдычна-эканамічных метадаў: міжнароднага паветранага права, міжнароднага марскога права, міжнароднага права; інфармацыйна-статыстычных метадаў: сацыяльна-эканамічнай статыстыкі, статыстычная, эканамічнай інфарматыкі. Як бачым, многія з падгруп падзяляюцца на яшчэ меншыя падгрупы.

Астатнія 8 асноўных груп эканамічнай тэрміналогіі складаюцца з малой колькасці найменняў, таму на падгрупы яны намі не падзяляюцца:

4. Агульна-эканамічная тэрміналогія: палітэканамічная, эканамічная, эканамічнай тэорыі.

5. Тэхнічны аспект эканамічнай вытворчасці: вытворча-тэхнічная, прамыслова-тэхнічная, тэхніка-вытворчая, тэхнічная, тэхнічнай эстэтыкі;

6. Грамадскі аспект эканомікі: грамадска-эканамічная тэрміналогія, сацыяльна-эканамічная.

7. Тэрытарыяльны аспект: сацыяльна-эканамічнай геаграфіі, эканамічнай геаграфіі, эканоміка-геаграфічная.

8. Эканамічнае справаводства: тэрміналогія дакументацыі, канцылярская, каштоўных папер і дакументаў, справаводчая.

9. Прадметы і сродкі вытворчасці: назвы гатункаў бульбы, лясной рамесніцкай сыравіны, маёмаснай сферы, назвы жывёл, раслін, прылад вытворчасці, таваразнаўчая.

10. Фізічныя асобы па прафесіі: імёны асоб, назвы асоб па прафесіі, назвы прафесій.

11. Тэрміналогія працэсаў і дзеянняў: імёны дзеяння, катэгорыі працэсаў.

Тут прадстаўлены, безумоўна, далёка не ўсе не толькі канкрэтныя, але і самыя агульныя тэматычныя групы эканамічнай тэрміналогіі.

Тэрміналогія, як і ўся лексіка, можа падзяляцца на тэматычныя групы, зыходзячы з розных крытэрыяў. Да гэтых крытэрыяў можна аднесці: асноўныя формы існавання матэрыі (прадметы і з'явы, абазначаючыя прасторавую і часавую катэгорыі матэрыі, крытэрыі 1-га ўзроўню), складаемыя матэрыі (прадметы і дзеянні, працэсы і з'явы, крытэрыі 2-га ўзроўню), віды жыцця і працоўнай дзейнасці людзей (крытэрыі 3-га ўзроўню).

Эканамічная тэматычная група выдзелена на падставе трэцяга асноўнага крытэрыя – віды жыцця і працоўнай дзейнасці чалавецтва. Тэматычныя групы, вылучаныя па гэтаму крытэрыю, утрымліваюць шмат такой лексікі і тэрміналогіі, якая ўваходзіць у тэматычныя групы і іншых крытэрыяў. Тэматычныя групы падзяляюцца, як і крытэрыі, на падгрупы першага, другога і трэцяга ўзроўняў. Эканамічная тэрміналогія адносіцца да асноўнай тэматычнай групы з усёй лексікі і тэрміналогіі. Яна падзяляецца на шэраг груп ці падгруп другога ўзроўню, кожная з якіх мае ў сваім складзе яшчэ большую колькасць падгруп трэцяга ўзроўню.

Усе групы і падгрупы, як і самі крытэрыі, маюць у сабе вялікую долю ўмоўнасці і прыблізнасці, таму што аб'ектыўная рэчаіснасць настолькі багатая, разнастайная, бясконцая, дыялектычна ўзаемазвязаная, што раскласці яе па палічках, разабраць яе састаўляючыя ні зараз, ні ў будучым немагчыма. Той жа падзел, які робіцца навукай, прадназначаны для таго, каб глыбей і паўней пранікнуць у аб'ектыўную рэчаіснасць для развіцця і ўдасканалення самога чалавецтва і для як мага лепшага і большага ўпісвання ў гэту рэчаіснасць і паляпшэння, удасканалення яе ў сваіх асабістых аб'ектыўных інтарэсах, для развіцця і ўдасканалення самой навукі, у тым ліку і філалагічнай для большай іх карыснасці чалавецтву.

У навуковых даследаваннях такіх тэрміналагаў, як П.У. Сцяцко, А.І. Багдзевіч, І.І. Карпуць і некаторых іншых чырвонай ніткай праходзіць спроба даказаць, што беларускай мове не ўласцівы не толькі некаторыя суфіксы, агульныя з рускай, але нават асноўныя віды дзеепрыметнікаў, хаця яны агульныя не толькі для рускай, але нават украінскай і польскай моў. Нягледзячы нават на тое, што наяўнасць дзеепрыметнікаў у навуковай мове – адна з важнейшых і абавязковых дадатных яе асаблівасцей.

Найбольш аб'ектыўна правільна, глыбока і комплексна агульнатэрэтычныя пытанні тэрміналогіі беларускай мовы даследуюць такія вядучыя вучоныя-тэрміналагі, як А.І. Падлужны, Л.А. Антанюк, В.П. Красней, Г.А. Цыхун і В.К. Шчэрбін.

Асобныя тэматычныя лексіка-семантычныя групы тэрміналогіі даследуе яшчэ большы атрад тэрміналагаў маладзейшага пакалення. Транспартная тэрміналогія з'яўляецца аб'ектам даследавання С.М. Аніськовай (воднага), Л.М. Мінаковай (аўтамабільнага), Л.Л. Плыгаўкі (чыгуначнага), батанічная – А.М. Лапкоўскай, грамадска-палітычная, як ужо адзначалася, – Н.П. Колас, С.В. Віннік, М.В. Дабрыян і іншых, геалагічная – А.С. Лаўшука, правазнаўчая – У.М. Лазоўскага, анатамічная і медыцынская – А.М. Палуян.

З усіх канкрэтных тэматычных разрадаў тэрміналогіі, як мы бачылі, найбольш пашанцавала эканамічнаму, што з'яўляецца заканамерным. Справа ў тым, што эканоміка – самая галоўная сфера працоўнай дзейнасці сучаснага чалавецтва, у тым ліку і беларускага народа. Таму эканамічная тэрміналогія ўяўляе сабой самы вялікі тэрміналагічны пласт.

Так, глыбока, хоць і не ўсебакова і не канчаткова, даследавалі некаторыя аспекты значнай колькасці старабеларускай эканамічнай тэрміналогіі Н.І. Гілевіч, З.П. Даунене і Т.М. Казачэнка. Варыянтнасць, у тым ліку і словаўтваральную, у тэрміналогіі такіх сфер эканомікі, як сельская гаспадарка, нафта- і газаздабыча, даследуе У.В. Люшцік. Вялікую колькасць мовазнаўчых праблем на матэрыяле тэрміналогіі машына- і аўтамабілебудавання даследавала В.Г. Захарава. Будаўнічая тэрміналогія ў беларускіх гаворках даследуецца У.А. Сарокам, земляробчая тэрміналогія старабеларускай мовы даследавана у двух артыкулах І.В. Шадурскага.

Да гэтага атрада даследчыкаў эканамічнай тэрміналогіі сучаснай беларускай літаратурнай мовы належыць і аўтар дадзенага артыкула. Яго цікавіць увесь комплекс удасканалення гэтай тэрміналогіі. Асаблівую ўвагу ён надае такім двум напрамкам гэтага ўдасканалення, як павышэнне яе эканамічнасці і эканомнасці і структурна-тэматычная распрацоўка.

Літаратура

1. Денисов П.Н. Научный стиль // Русский язык: Энциклопедия / Изд. 2-е, перераб. и доп.; Гл. ред. Ю.Н. Караулов. – М.: Большая российская энциклопедия; Издательский дом «Дрофа», 1997. – С. 260.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Второе, исправленное и дополн. изд. – М.: Наука, 1975. – С. 253.
3. Михайлишин Б.П. Природа, функции и стилевые характеристики терминов-аббревиатур (на материале восточнославянских языков) // Беларуская мова ў другой палове XX ст.: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск. 22-24 кастрычніка 1997 г.) – Мінск: Белдзяржуніверсітэт. НАНБ, 1998. – С.137.